

МИЛАН ШИПКА

**ОСТВАРИВАЊЕ КЊИЖЕВНОЈЕЗИЧКЕ ПОЛИТИКЕ
И ЈЕЗИЧКА КУЛТУРА У СРЕДСТВИМА ИНФОРМИСАЊА
У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ***

I

Савјетовање о језичкој култури у средствима информисања, које данас отварамо, прилика је да исцрпно поразговарамо о језику тзв. масовних медија комуникације, о култивисању језичког израза у том подручју, али и о остваривању књижевнојезичке политике. Јер за нас је књижевнојезичка политика и понашање у складу с њеним принципима дио укупних друштвених и културних норми понашања, као што је и постигнути степен језичке толеранције огледало културног нивоа наше, па и сваке друге средине. Стога је ово савјетовање право мјесто, а његов назив (Језичка култура у средствима информисања) прави оквир за разговор о провођењу књижевнојезичке политике.

О истој овој теми разговарали смо прије три године на теслићком савјетовању о језику у средствима информисања и издавачкој дјелатности у Босни и Херцеговини. Том приликом претресли смо многа питања у вези с језичком културом и провођењем књижевнојезичке политике у нашој штампи, на радију, телевизији и у издавачким радним организацијама. Усвојили смо на крају „Оцјене и ставове” учесника, а цјелокупан материјал са тога савјетовања објављен је 1977. године у Посебним издањима (књ. 3) Одјељења за језик Института за језик и књижевност у

*) Реферат на савјетовању „Језичка култура у средствима информисања” одржаном у Неуму 21, 22. и 23. априла 1980. год. у организацији Института за језик и књижевност у Сарајеву, Друштва за примијењену лингвистику БиХ и Вијећа Савеза синдиката СРБиХ.

Сарајеву. На данашњем скупу требало би да утврдимо колико смо од свега што смо тада рекли и закључили у протекле три године провели у живот.

Ово наше савјетовање одржава се у дане у које је прије тачно десет година (крајем априла 1970) одржан и Симпозијум о језичкој толеранцији. То нас обавезује да кажемо коју ријеч и о том скупу, да се осврнемо на пређени пут и да, макар у најкраћим цртама, дамо преглед развоја лингвистике и лингвистичких активности у Босни и Херцеговини у посљедњих десет година. Ово утолико прије што се у неким приказима наших језичких прилика те активности заобилазе или игноришу.

II

Сарајевски симпозијум о језичкој толеранцији био је један од најзначајнијих скупова посвећених књижевном језику у Босни и Херцеговини. Усмјерен прије свега на рјешавање проблема у вези с употребом језика у настави (у школама СРБиХ), тај скуп је, с обзиром на прилике које су у то вријеме владале на српско-хрватском језичком подручју, нужно прешао тако постављене оквире, па су у његовим закључцима дати и шири погледи на нашу језичку стварност и прокламован дух језичке толеранције као основа цјелокупне наше књижевнојезичке политике.

Симпозијум о језичкој толеранцији не треба, међутим, посматрати изоловано од осталих скупова посвећених књижевном језику у Босни и Херцеговини протеклих година. Познато је да је у времену 1967. до 1974. године усвојено чак седам друштвених и стручних докумената о књижевном језику и књижевнојезичкој политици у Босни и Херцеговини. То су, као што знамо, двије изјаве ИК ЦК СКБиХ (1967. и 1968), затим три темељна документа: Закључци Симпозијума о језичкој толеранцији (1970), документ друштвено-политичких организација „Књижевни језик и књижевнојезичка политика у Босни и Херцеговини“, несумњиво најзначајнији документ наше књижевнојезичке политике, и Закључци Просвјетно-културног вијећа Скупштине СРБиХ о књижевнојезичкој политици у васпитно-образовној дјелатности (1971) и, на крају, два документа акционог карактера: Закључци о провођењу књижевнојезичке политике усвојени на Мостарском савјетовању (1973) те Закључци ИК Предсједништва ЦК СКБиХ (од 12. децембра 1974).

Све ове документе карактерише континуитет суштинских ставова, који су најпотпуније и најпрегнантније изражени у познатим принципима наше књижевнојезичке политике, и дух језичке широкогрудности и слободе, тако снажно афирмисан управо на Симпозијуму који је језичку толеранцију носио и у свом називу и у својим закључцима.

Закључци Симпозијума о језичкој толеранцији дали су, поред осталог, и снажан подстрек развоју лингвистике и лингвистичких активности у нашој Републици. У протеклих десет година организована су обимна језичка истраживања народних го-

вора, савременог језика и језичке баштине народа Босне и Херцеговине. Довршено је више великих истраживачких пројеката (као што су Варијантне форме ијекавског стандарда, Правописна проблематика, Школска терминологија и Муслиманска имена оријенталног поријекла у БиХ). Ове године завршавају се истраживања у пројектима Језик штампе у БиХ, хирилицом и латиницом, до 1918, Транскрипција алхамиадо текстова и рјечника и Рјечник Кочићева језика. Картотеке Института обогачене су милионима нових језичких података, а у Комисији АНУБиХ за лингвистичка испитивања успјешно се воде међународни и међуакадемијски лингвистички пројекти (ОЛА, Сх. атлас), истражује ономастичка грађа итд.

Плодну истраживачку активност прати и веома жива издавачка дјелатност. Само у Институту покренуто је у протеклих шест година пет нових лингвистичких публикација (Радови Одјељења за језик, Босанскохерцеговачки дијалектолошки зборник, Посебна издања Одјељења за језик, Монографије и Библиотека Приручници), а настављено је и издавање часописа „Књижевни језик”.

У протеклих десет година у Босни и Херцеговини одржано је и више значајних научних скупова, међу којима се посебно истичу савјетовање о проучавању народних говора (у Бањалуци — 1974), о школској терминологији (у Сарајеву — 1975. и Тузли — 1976) и о компјутерској обради лингвистичких података (у Сарајеву — 1977).

Наши језички стручњаци окупљају се око Сарајевског лингвистичког кружока, Друштва за примијењену лингвистику и Друштва наставника српскохрватског, односно хрватскосрпског језика СРБиХ дајући свој допринос подизању нивоа лингвистичког образовања и ширењу језичке културе у нашој средини. Значајну улогу у том смислу имале су рубрике „Наш језик” у „Ослобођењу”, чији је резултат књига „Наш језик у пракси”, коју смо јуче представили јавности, и „Језички савјетник” у „Просвјетном листу”. Видљив напредак постигнут је и у кадровском развоју у лингвистици БиХ, мада у том погледу још увијек доста заостајемо за другим срединама.

Сви ти потенцијали и активности омогућују нам да у овом тренутку, користећи се већ стеченим искуствима и резултатима досадашњег истраживачког рада, брже и смјелије рјешавамо проблеме који још стоје пред нама и да развијемо још плоднију истраживачку дјелатност у овом подручју. У том смислу остаје трајно актуелан IV закључак Симпозијума, који гласи:

„Будући да је језички израз у БиХ веома сложен и осебујан језички феномен, пред свим онима који се баве научним испитивањем тога феномена стално стоји задатак даљег, перманентног лингвистичког истраживања ради постизања нових теоретских сазнања”.

Језички израз у Босни и Херцеговини одиста је веома сложен и осебујан, а уз то, као инструмент културе и цивилизације више народа који живе на овом тлу, и веома осјетљив феномен.

Отуда се од свих нас који се бавимо језиком — било да нам је то предмет научног истраживања, средство књижевног израза или, пак, оруђе свакодневне дјелатности (као у подручју информисања) захтијева широк и толерантан приступ том феномену. Сретна је околност да чврсту и провјерену основу за такав приступ већ имамо у поменутиим принципима књижевнојезичке политике. Потребно је стога да те принципе устрајно и досљедно проводимо у живот.

И овом приликом треба нагласити да досљедно и потпуно остваривање књижевнојезичке политике подразумијева:

— да се та политика остварује у свим подручјима друштвеног и културног живота, а кад је ријеч о овој области — у свим средствима информисања: републичким и регионалним као и у гласилима организација удруженог рада;

— да се остварују с в и прокламовани принципи и закључци, а не само неки;

— да се остварују стално, а не кампањски;

— да их остварујемо сви, а не само неки од нас и

— да у тим настојањима полазимо од јединствених схватања (уз, наравно, нужан стваралачки приступ и разлике које из таквог приступа, без принципијелних одступања, произлазе).

Дјелујемо ли сви у овом духу и на овај начин, или још увијек има спорости, оклијевања, недосљедности и кампањског рада, показаће, поред осталог, и расправа на овом скупу, као и неки примјери које ћемо касније изнијети.

III

У провођењу књижевнојезичке политике и култивисању стандарднојезичког израза наше средине и нашег стандардног језика у цјелини средства информисања имају изузетан значај. Она су најмоћнији инструмент стабилизације књижевнојезичке норме и ширења језичке културе, моћнији чак и од лијепе књижевности, па и од школске наставе. Из тога произлази не само друштвени и културни значај непо и одговорност средстава информисања за досљедно провођење књижевнојезичке политике и његовање језичког израза у нашој средини.

Колико је дјеловање у том правцу постало „дио уређивачке политике редакција и његове укупне одговорности за даљу афирмацију друштвене улоге штампе, радија, телевизије и издавачке дјелатности”?

Сигурно је да смо од прошлог савјетовања прије три године, у цјелини гледано, учинили велики корак напријед, нарочито у провођењу књижевнојезичке политике. Али потребно је да се запитамо колико је свако од нас посебно, свака организација удруженог рада у подручју информисања: сваки лист, радио-станица и телевизија, колико смо, дакле, и појединачно допринијели равномјернијој употреби писама, омогућавању слободног индивидуалног избора језичких изражајних средстава, поштовању стан-

дарднојезичких израза других социокултурних средина на нашем језичком подручју, стабилизацији колективног стандарднојезичког израза српскохрватског/хрватскосрпског језика који се употребљава у Босни и Херцеговини, афирмацији равноправности босанскохерцеговачког стандарднојезичког израза у савезним органима и организацијама и средствима информисања у другим срединама на српскохрватском језичком подручју, култивисању језика у својим издањима и ширењу језичке културе (преко језичких рубрика и сл.), систематском стручно-лингвистичком усавршавању лектора и језичком образовању новинара, редактора и уредника итд.

Исцрпан и тачан одговор на ово питање тешко је дати без посебних истраживања. Дискусија на овом скупу сигурно ће дати потпунију слику стања у појединим организацијама и у подручју информисања и издавачке дјелатности у цјелини. Па ипак, на основу глобалних увида, могу се дати оцјене о томе шта смо досад учинили, у чему су нам пропусти и недостаци и шта нам је даље чинити у овој области.

У настојањима да се оствари што равномјернија употреба писама у нашим средствима информисања постигнути су заиста запажени резултати. Наша најтиражнија гласила: „Ослобођење“, „Комунист“, „Просвјетни лист“, часопис „Преглед“ и други часописи, па и Телевизија Сарајево у својим информативним емисијама, одавно су већ увели наизмјеничну употребу ћириличног и латиничког писма. Иако са великим закашњењем, и неки регионални листови, као што је мостарска „Слобода“, почели су да слиједе тај примјер.

Већина осталих листова, међутим, још увијек се штампа само једним писмом (латиницом). И поред извјесних техничких тешкоћа, тешко се могу наћи оправдања што се десет година послје Симпозијума о језичкој толеранцији и девет година након усвајања документа друштвено-политичких организација о књижевнојезичкој политици закључак о равноправности наших двају писама не проводи у живот у свим републичким и регионалним листовима и гласилима организација удруженог рада. Доследно и потпуно остваривање овог закључка остаје, дакле, и даље један од наших задатака.

Од усвајања основних принципа књижевнојезичке политике у БиХ, а нарочито послје теслићког савјетовања о језику у средствима информисања и издавачкој дјелатности, у нашој штампи, на радију и телевизији отворен је широк простор за несметан индивидуални избор језичких изражајних средстава и изворну ријеч других средина на српскохрватском језичком подручју. Поштовање аутентичности језика књижевних, научних и других ауторских дјела, радова повремених сарадника новинских кућа (њихових чланака, есеја, критика, приказа, осврта, превода и сл.) — без обзира на то је ли аутор из других република или из Босне и Херцеговине, затим ауторизованих или директно пренесених јавних излагања и говора друштвено-политичких, култур-

них и јавних радника и других грађана на било ком изразу српскохрватског, односно хрваткосрпског језика, одговора на питања (у интервјуима) или цитата уклопљених у новинарски текст, дописа читалаца, ауторизованих превода књижевних, научних и других дјела, конкурса (натјечаја) и других огласа, пренесених текстова из других гласила са српскохрватског језичког подручја на српскохрватском језику и њихово објављивање без икаквих лекторских интервенција у смислу језичке адаптације — постало је устаљена пракса наших часописа, листова и других средстава информисања у Босни и Херцеговини. Тиме смо на најконкретнији и најбољи начин показали да за нас језичка толеранција и језичко заједништво нису мртво слово на папиру него истински израз нашег заједничког живљења и наше судбинске повезаности.

Не би се стога смјело допустити да се — због немарности појединих лектора, редактора и уредника, или, можда, из неких других разлога — устаљена пракса толерантног односа према редакцијским материјалима нарушава, као, на примјер, у сарајевском недељнику „Свијет“ од 8. II 1980, на стр. 22, гдје су ијекавизирани одговори глумачког пара Фехмиу-Петрић, или у ТВ програму у „Ослобођењу“, гдје је (да узмемо само најсвјежије примјере, у броју од 6. III и 3. IV ове године, на стр. 24), назив београдске емисије „Вага за тачно мерење“ претворен у „Вагу за тачно мјерење“. Исто тако загребачка „Критична точка“ (у „Ослобођењу“ 30. XII 1979, 14) најављује се као „Критичка тачка“ итд. Без обзира на то што ниједан од тих назива („Вага за тачно мерење“ и „Критична точка“) не одговара колективном стандарднојезичком изразу наше средине, ми смо дужни, јер смо се определијели за поштовање особености стандарднојезичких израза других средина на нашем језичком подручју, да их преузимамо и преносимо без икаквих адаптација, односно лекторских интервенција. У том погледу не би смјело бити никаквих изузетака, поготово у „Ослобођењу“ и „Свијету“, који иначе воде веома добру и конструктивну политику у овом подручју.

Упоредо с омогућавањем индивидуалне слободе избора језичких изражајних средстава и прихватањем изворних текстова из других средина на нашем језичком подручју, потребно је његовати, култивисати и стабилизирати колективни стандардно језички израз наше средине. Поштовање индивидуалног избора и отвореност према језичким изразима других средина ни у ком случају не може и не смије бити изговор за смишљено деструктивно дјеловање или повод и средство за разграђивање колективног стандарднојезичког израза који се употребљава у Босни и Херцеговини. Досадашњим научним истраживањима утврђене су неке битне особености тога израза, посебно изражене у језику штампе, радија и телевизије. Тако су, на примјер, утврђене специфичности босанскохерцеговачког ијекавског стандарда, који се, као што је познато, разликује у понечему од стандардног ијекавског изговора у Црној Гори и Хрватској. У посљедње вријеме, међутим, запажају се извјесна колебања која свједоче о све мањој конзистентности нашег ијекавизма на страницама наших

листова. О томе ће, уосталом, бити посебно говора у једном од реферата на овом скупу. Овдје указујемо на тај примјер само зато да још једном истакнемо став који смо утврдили још на Мостарском савјетовању о књижевном језику (1973): „да се у име слободе индивидуалног избора језичких изражајних средстава — за коју се упорно морамо залагати ако полазимо од српскохрватског језичког заједништва, од поштовања слободе стваралаштва и људског достојанства — не може негирати колективни језички израз у Босни и Херцеговини, као лингвистички нужан резултат заједничког живота и међусобне језичке комуникације, односно стандардна форма тога израза као насупрота друштвена потреба (с обзиром на постојање заједничких политичких, представничких, културних, образовних и уопће друштвених институција)“.

На основу принципа књижевнојезичке политике и договора о њиховој реализацији, досадашња пракса у нашим средствима информисања јасно је разграничила текстове који се убрајају у колективни израз наше средине од оних који том изразу не припадају (било да су резултат индивидуалног избора или су изворно пренесени из других средина). Извјесних колебања има још само око статуса агенцијских вијести и, посебно, излагања и говора друштвено-политичких, културних и јавних радника и других грађана којима српскохрватски није матерњи језик, а њиме се служе (говоре или пишу).

Агенцијске се вијести у нашој средини углавном адаптирају и објављују на колективном босанскохерцеговачком изразу. Ипак има и неких одступања од такве праксе, најчешће у смислу преузимања вијести у западноваријантској верзији. У вези с овим треба подсетити на једну напомену дату на теслићком савјетовању (1977):

„Овакав однос према агенцијским вијестима из других средина, тј. преузимање изворних текстова без икаквих прилагођавања — рекли смо тада — имао би смисла само уколико би се и са босанскохерцеговачког подручја агенцијске вијести разашлиале у друге крајеве такође без адаптирања... Иначе би једнострано прихватање изворних текстова који припадају заједничкој агенцији значило нарушавање равноправности стандарднојезичких израза свих социокултурних средина на нашем језичком подручју и омогућавање варијантске поларизације у колективном стандарднојезичком изразу у Босни и Херцеговини“.

Будући да се агенцијске вијести које се шаљу на бх. изразу не преносе изворно у другим срединама, остаје потреба да се све агенцијске вијести у нашим средствима информисања адаптирају као и сви други текстови који припадају колективном изразу (савезни закони и прописи и сл.).

Однос наших редакција према излагањима и говорима друштвено-политичких, научних, културних и јавних радника и других грађана којима српскохрватски језик није матерњи, а њиме се служе (на савезним скуповима или у другим приликама) није

уједначен. Негаје се таква излагања адаптирају, негаје се преносе без адаптације, а негаје чак и прилагођавају варијантским изразима. У том погледу нарочито је карактеристична пракса да се излагања Македонаца, Албанаца и Мађара (ваљда према географском критерију) дају у изворној источној варијанти, док се текстови који припадају Словенцима ијекавизирају. Неке редакције дају такве текстове и наизмјенично у источној и западној варијанти, ваљда због тежње да се задовољи „равноправност варијаната” на нашем тлу.

У нашим приликама могла би се прихватити само два рјешења: или све такве текстове адаптирати на колективни бх. израз или их преносити у изворној верзији. Друго рјешење ближе је духу и принципима наше књижевнојезичке политике, јер право на индивидуални избор језичких изражајних средстава у оквиру нашег језика као цјелине мора бити потпуно, мора се признати свакоме ко се тим језиком служи, без обзира на то је ли му матерњи или није.

Ваљало би да се о ставу према овом питању договоримо на данашњем скупу, како бисмо у провођењу књижевнојезичке политике убудуће дјеловали још јединственије.

IV

Култури језика у средствима информисања не посвећује се довољно пажње. Језички стручњаци и други љубитељи лијепе ријечи веома се често критички осврћу на језик наше штампе, радија и телевизије, истичући да је новински језик у нас до те мјере шаблонизиран, оптерећен страним ријечима и рогобатним конструкцијама да већ почиње губити своју основну функцију и постаје, заправо — „антијезик”.

Ових дана у једном нашем листу појавила се хумористично-сатирична нотица у којој се каже како један угледни културни радник „предлаже да се сваких 10 година појави нови Вук Караџић. Његов задатак би био да поново уведе народни језик у књижевност”. Чини нам се да би тај нови Вук највише посла имао управо у нашим средствима информисања. Али, вријеме када је један човјек могао извршити језичку реформу и утицати на културу језичког израза одавно је прошло. Данас се у том смислу може дјеловати само заједничким снагама уз пуно ангажовање лектора, редактора и сарадњу језичких стручњака из Института, са факултета и педагошких академија итд. Стога се намеће потреба стручног оспособљавања лекторске службе, усавршавања начина њеног рада, побољшавања њеног положаја и афирмације њеног угледа у организацијама удруженог рада у подручју информисања и издавачкој дјелатности.

Средства информисања могу дати велики допринос и ширењу језичке културе и подизању нивоа лингвистичког образовања уопће. Зато би требало настојати да се оживи рубрика „Наш језик” у „Ослобођењу”, да остали листови отворе своје

странице текстовима намијењеним култивисању језичког израза, да радио и телевизија укључе у своје програме више емисија посвећених језику итд.

*

На крају, треба рећи неколико ријечи и о непосредним задацима који у борби за остваривање књижевнојезичке политике и култивисање језичког израза још стоје пред нама. У овом тренутку чини нам се да је најнеопходније предузети следеће:

1. На основу досадашњих језичких истраживања, дати детаљнија стручна упутства у вези с адаптацијом текстова на колективни бх. стандарднојезички израз.

2. Утврдити јединствен став према текстовима аутора којима сх. језик није матерњи, а дају се изворно на нашем језику.

3. Осигурати потпуно поштовање принципа и закључака као и договорених ставова у вези с провођењем књижевнојезичке политике.

4. Примјером и другим средствима залагати се за поштовање бх. језичког израза у средствима информисања других средина.

5. Систематски радити на култивисању језичког израза у средствима информисања, што ће се постизати, поред осталог, и:

а) афирмацијом значаја и улоге лекторске службе,

б) друштвеним организовањем лектора (у Друштву за примјењену лингвистику БиХ) и рјешавањем њихових статусних и других проблема,

ц) организовањем стручног усавршавања лектора (савјетовања, семинара, постдипломског специјалистичког студија и сл.),

д) вођењем бриге о језичком образовању новинара, редактора и уредника и

е) отварањем Сталне службе језичких савјета у Институту, језичких рубрика у штампи, емисија на радију и телевизији итд.

Сви ови задаци дугорочног су карактера, а ово савјетовање једна је од првих прилика да се приступи њиховој реализацији.